

Informális gazdasági magatartások és szívességi szolgáltatások egy interetnikus erdővidéki faluban⁵⁴

Kulcsár László CsC egyetemi tanár⁵⁵

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Sopron

Varga Norbert, PhD egyetemi tanársegéd

Nyugat-magyarországi Egyetem Pedagógiai Kar Sopron

Obádovics Csilla, PhD habil. egyetemi docens

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Sopron

ABSZTRAKT A tanulmány alapjául szolgáló vizsgálatot 2010 szeptemberében végezték a szerzők egy falukutató tábor keretében Erdővidéken. Magyarhermány lakossága két kulturális csoportból tevődik össze: székelyek és cigányok. A román lakosság nem jelentős. A két etnikum viszonyát a szakirodalom több módszerrel is megközelítette, a magyarhermányi kutatás pedig a gazdasági magatartásokon keresztül próbálta feltárni. Felfogásunk szerint a különböző kultúrák viszonyát, együttélését jól jellemzi az, hogy a mindennapokban megmutatkozó gazdasági tevékenységek során hol és milyen intenzitással érintkeznek egymással.

Kérdőíves vizsgálatunk egy korábbi amerikai – magyar kutatás módszereit használta fel. Különböző szituációkban megmutatkozó gazdasági magatartásokat és szívességi szolgáltatásokat, azok szereplőit elemezve megállapítható, hogy a két kultúrához tartozó csoport nem él ugyan teljes elszigeteltségben egymástól, de érintkezésük csak a gazdasági magatartások, szolgáltatások igen szűk területére korlátozódik, elsősorban követve a hagyományos kapcsolódási pontok tevékenységeit. A cigányság nem kerül be a magyar társadalom „belső” köreibé, nem részese az informális gazdaság fontos területeinek, a személyes szolgáltatásoknak, és a szívességi kapcsolatoknak.

Bevezetés

Sokan és sokféle módszerrel közelítették meg az eltérő kultúrákhoz tartozó népcsoportok egymás mellett élésének, viszonyának kérdését. Az interetnikus társadalmak antropológusai, szociológusai könyvtárnyi irodalmat produkáltak már a témában. A központi kérdések általában a következők voltak: a kulturális eltérések okozta együttműködési nehézségek, problémák, valamint a domináns kultúrához tartozó népesség viszonya az asszimiláció jelenségéhez, vagy annak hiányához.

54 A tanulmány egy korábbi változata angol nyelven megjelent 2012-ben az *European and Regional Studies* – Volume 2, Numbers 1-2 számában.. A tanulmány a TÁMOP - 4.2.2. B - 10/1 - 2010 - 0018. számú projekt keretében valósult meg

55 kulcsar.laszlo@ktk.nyme.hu

A különböző etnikumok viszonyát a magyarhermányi kutatás egy viszonylag ritkán használt módszerrel, az informális gazdasági magatartásokon és a szíveségi szolgáltatások gyakorlatán keresztül próbálta feltárni. Felfogásunk szerint a különböző kultúrák viszonyát, együttélését jól jellemzi az, hogy a mindennapokban megmutatkozó gazdasági és nem gazdasági tevékenységek során hol és milyen intenzitással érintkeznek egymással az eltérő kultúra képviselői, s ebben az érintkezésben milyen mértékű reciprocitás figyelhető meg.

Az az informális gazdasági és társadalmi kapcsolatok elemzése egyik lényeges témaköre a különböző városi és falusi közösségek szociológiai vizsgálatainak. Ezek a vizsgálatok többnyire két megközelítés mentén szerveződnek. Talán az ismertebb koncepció a *bizalom* és az *együttműködés*, illetőleg a *reciprocitás* (Plickert 2007) kategóriáit emeli ki, amikor egy közösség minőségi jellemzőit elemzi. A szolidaritás mértéke erősíti a bizalmat, s a kölcsönös szívességi és nem szívességi szolgáltatások jelzik a közösség különböző csoportjai közötti viszonyt. Nem véletlen, hogy a társadalmi tőke kategóriáját is szorosan hozzákapcsolja a szakirodalom az együttműködés és a reciprocitás közösségi megnyilvánulásaihoz. Speciális intézményült formája volt ennek az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek közepén kialakuló „idő dollár” (time dollar, time currency), amely az önkéntesen a közösség számára végzett bármilyen munkát szolgáltatással, különböző vásárlási kedvezményekkel, programokban való részvétellel honorálta (Cahn & Rowe 1992; Boyle 1999). Ebben az intézményben szolgáltatásokat cseréltek „idő dollár” alapon (egy órai munka a közösség érdekében egyenlő volt 1 idő dollárral). A reciprocitás itt közösségi szintre emelkedett, s nem maradt meg egyéni kapcsolat szintjén. Ez az intézmény Angliában (elsősorban Skóciában) „idő bank” néven fut (Seyfang 2004). Természetesen ennek is van erős szociális jellege, de a tisztán gazdasági jelleg sem hiányzik: például akkor, amikor egy orvos, vagy fogorvos nem kér pénzt a gyógyításért, hanem azt elhelyezi az „idő bankban”, majd ezért különböző más szolgáltatásokat vesz igénybe.

A másik megközelítés elsősorban *gazdasági és szociális* jellegű, amennyiben az informális gazdasági magatartásokat és a szívességi szolgáltatásokat lényegében egy közösségi korrekciós tényezőként kezeli, vagyis a szegénység, a depriváció korrekcióját, valamint a szociális ellátórendszer hiányosságainak enyhítésére tett erőfeszítéseket látja benne. Williams & Windebank (2000) az informális gazdaság számos elemét értékelve rámutat arra, hogy a szociális és gazdasági elemek gyakran keverednek, egymásra épülnek, egymást erősítik. A szolgáltatási, vagy a munkajellegű gazdasági érintkezésekben hol szívességi (in-kind) jutalmazás, hol termék, pl. ajándék, hol készpénz számla nélkül (cash-in-hand) egyenlíti ki a szolgáltatást. A reciprocitás itt is erős (én bevásárolok neked, te vigyázol a gyerekre, stb.) Bármi legyen is a fizetség, abban megegyezik a szakirodalom, hogy ezek a magatartások, tevékenységek egyáltalán nem a szigorú értelemben vett gazdasági hasznosság elve alapján működnek, hanem a jóléti és társadalmi aspektusok dominálnak. Az informális gazdasági és szívességi magatartások elsősorban rokonsági,

baráti, szomszédsági kapcsolatok mentén szerveződnek (Brown & Kulcsár 2001), s ezért van nagy jelentősége, ha egy másik kultúra képviselője jelen van ebben a rendszerben..

Kérdőíves vizsgálatunk egy korábbi amerikai – magyar kutatás módszereit használta fel (Brown & Kulcsár 2001). Különböző szituációkban megmutatózó gazdasági magatartások és szívességi szolgáltatások elemzését végeztük el. A felmérésre egy falukutató tábor keretében került sor, amelyet a Nyugat-magyarországi Egyetem szervezett. A megkérdezett 158 magyarhermányi család kivétel nélkül székely volt.

Földrajzi és társadalomtörténeti háttér

A lokális társadalmi relációk bármely aspektusból történő elemzéséhez elengedhetetlen a tágabb környezet bemutatása. Az általunk vizsgált település a Székelyföldön található, Kovászna megye területén, Erdővidék tájegységben. Ebben a részben a demográfiai és természeti jellemzők rövid bemutatására vállalkozunk.

A székelyföldi települések demográfiai mutatói mind a városok, mind a falvak tekintetében kedvezőtlenek. Sajátos helyzetet tükröznek a népesedési viszonyok: míg a magyarok és a románok esetében a születések száma csökken, addig a cigányság körében ezzel ellentétes folyamatok figyelhetők meg.

1. Ábra

**A népességváltozás Kovászna megyében népcsoportok szerint 2002
1992=100%**

Forrás: Horváth 2003, saját szerkesztés.

Az 1992-es népszámlálás adataiból kitűnik, hogy a három székelyföldi megye lélekszáma 1191644 fő, melyből a magyarok száma 723257, a románoké 468387, a cigányoké pedig 41266 (Horváth 2003 123.). Tanulmányunk szempontjából

Kovászna megye adatai élveznek prioritást. 2002-ben Kovászna megye 222274 (1992: 232600) lakosából 164055 a magyar (1992: 175502), 51664 a román (1992: 54586), és 6022 a cigány (1992: 2641), (Horváth 2003). Az adatokból kitűnik, hogy a természetes fogyás mértéke a magyar népesség tekintetében a legmarkánsabb, ami országos tendencia, pedig Kiss (2004) rámutat, hogy Kovászna az a megye, ahol a magyarok születési aránya az egyik legmagasabb. Igaz, a népességfogyás pontos megragadásához Veres (2004) szerint a kivándorlást is figyelembe kell venni. A megye vallási megoszlásában (1992-es népszámlálás) a magyarok közel fele-fele arányban voltak reformátusok (78929; összesen: 79802) és katolikusok (81345; összesen: 85648), az unitáriusok szinte kivétel nélkül magyar nemzetiségűek (10701), az ortodox felekezetűek túlnyomó részben románok voltak (50467, ebből 48884 román), (Horváth 2003).

A foglalkoztatás területén Romániában a Nyugat-Európában tapasztalt tendenciával ellentétes folyamat figyelhető meg abból a szempontból, hogy a mezőgazdaságban munkát vállalók száma a rendszerváltás után egyre gyarapodott. Ez a folyamat Székelyföldre mindazok ellenére is igaz volt, hogy természeti adottságai, domborzati viszonyai (10%-ot meghaladó lejtésszög) és talajszerkezete kedvezőtlenebb az országos átlagnál.⁵⁶ Általában elmondható, hogy kevés a szántó, de magas a rétek, legelők és az erdőművelésre alkalmas területek aránya. Kovászna megye 371 ezer hektárnyi területéből 166,3 ezer ha az erdő és 186,4 ezer ha a mezőgazdasági terület (szántó 86,1 ezer ha, legelő 65 ezer ha, rét 33,8 ezer ha, gyümölcs 1,3 ezer ha, szőlő pedig egyáltalán nem volt), (Horváth 2003). Mindehhez adódik, hogy a megyében egy átlagos családi gazdaság 2-3 ha földterületet művel, amely megnehezíti a gépi megmunkálást. A faállomány mellett az erdő jelentős lehetőséget kínál gyümölcs, gomba, gyanta és cserzőanyag begyűjtésére is. A megye vadállománya nagyvadakban gazdag (medve, farkas, szarvas, őz, vaddisznó, hiúz, vadmacska, róka), különleges madara a siketfajd, mindennek vadászati és gazdasági jelentősége is nagy. A Román Akadémia engedélye kell több nagyvad kilövéséhez (pl. medve, farkas). Kovászna megye ásványkincs (vasérc, mész, agyag, andezit, homok, kavics, habkő, diatomit, barnaszén, lignit) és ásványvíz készlettel is rendelkezik.

Erdővidék (Baróti-medence) két területből áll, egyik része a néhai Miklósvárszék (Sepsiszék, majd Háromszék fiúszéke), másik része Bardócszék (Udvarhelyszék fiúszéke), (Vofkori 1998) amely 1968-tól tartozik Kovászna megyéhez. Ez utóbbi központja, Barót is ekkor kapott városi rangot a térségben betöltött jelentős ipari szerepe miatt. Bányászata, brikettgyártása, szeszfinomítása, fűrésztelepe és tejfeldolgozása a környék lakosságának munkahelyeket jelent. A régió viszonyainak megfelelően agrárterülete is jelentős (13 ezer ha), amelyen a lakosság több mint

56 A Romániában alkalmazott ötfokozatú osztályozási rendszer alapján a Székelyföld mezőgazdasági területeinek átlagminősítése IV-es.

20%-a gazdálkodik (Horváth 2003). Barót környékén kívül Erdővidéket további négy kistájra osztják: Felvidék, Bacon vize völgye, Ajta-patak vidéke és Oltvölgy (Váradi-Lőwei 2002). Mindegyik kistájon a magyarság él többségben, és Barót kivételével a református és az unitárius vallás az uralkodó. Foglalkoztatás szempontjából releváns település Bibarcfalva, borvíz palackozó üzemének köszönhetően. Magyarhermány községközpontja Nagybacon, amely szarvasmarha-tenyésztéséről, tejfeldolgozásáról és juhtúró előállításáról nevezetes, míg cserépgyára idényjellegű munkát ad. Erdővidék északi részén értékes lombhullató erdőterület található (tölgy, bükk), amely komoly értéket képvisel. A vidék földrajzi sokszínűsége és kulturális nevezetességei idegenforgalmi szempontból kínálnak kiaknázandó lehetőségeket.

Az interetnikus viszonyok szereplői

A székelyek

Az interetnikális viszonyok egyik szereplője a székelység. E népcsoport és szervezeti kereteinek rövid bemutatása a témánk számára releváns aspektusból történik. Eredetüket a tudomány nem tudta teljesen megnyugtató módon feltérképezni. Erdélyen belül a 11. században Nagyvárad környékén, a 12. században Dél-Erdélyben találjuk védelmi funkcióval felruházott csoportjaikat. A jelenlegi Székelyföldre a 13. században kerültek királyi rendeletre, gyepű- és határvédelmi feladatok ellátására. Sajátos jogállásuk a kápolnai unió megkötése után megkérdőjelezhetetlen lett, s ez egységes nemzetté kovácsolta a hét székely széket⁵⁷ (Horváth 2003). Közép- és újkori történelmüket az egyre szűkülő privilégiumaikért vívott harc határozta meg. Az önkéntes hadviselés fejében kapott adómentességük és önkormányzatiságuk jelentősen korlátozódott. A székely faluközösség szabadpáraszti jellegű és heterogén összetételű volt. A „possessorátusok” (priorok, vármegyei nemesek) érvényesíteni akarták befolyásukat a *communitas* (faluközösség: *primipilus*, *pixidarius*) felett, ahová a társadalmi hierarchia alján álló jobbágyok és zsellérek is tartoztak. A falu zárt közösségnek, a faluba-vétel pedig szertartásnak számított. Imreh (1973) rámutat ennek birtokosi aspektusára is, hiszen a belső telekkel rendelkezők részévé váltak a közösség oszthatlan vagyonának. A mostoha környezeti körülmények a *communitastól* összetartást igényeltek, amelynek még napjainkban is fellelhető formája a kaláka és a gazdasági és szociális együttműködések, szolidaritások igen gazdag tárháza.

A legnagyobb strukturális átalakítást a Mária Terézia rendeletére megszervezett határőrezredek felállítása okozta a 17. század 60-as éveiben. Háromszéken, Csíkban és Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében erőszakkal szervezték meg az

57 Csik-Gyergyó-Kászon, Udvarhely, Maros, Torda-Aranyos, Sepszi, Kézdi, Orbai, az utóbbi három egyesüléséből jött létre Háromszék a 16. század folyamán.

armalistákból, lófőkből és gyalogokból álló határőrséget, akik katonai közigazgatás alá kerültek. A szabadságukat, anyagi jólétüket féltő székely csoportok permanens migrációja ennek következtében napjainkig tartóan megindult. Az önálló székekre épülő közigazgatási struktúra 1878-ig funkcionált, amikor a különleges jogállású területeket betagolták a magyar vármegyerendszerbe.⁵⁸ A Trianoni békekötés után a Székelyföld a Román Királyság, majd Köztársaság része lett. Az 1952. évi alkotmányban a Magyar Autonóm Tartományt a székely területeken állították fel, amit az 1968-as új közigazgatási törvény Hargita, Maros és Kovászna megyékre osztott. 1972-ben a faluszintetizálás jegyében a legkisebb önkormányzatisággal bíró közigazgatási központ a község lett, amely több falut integrált magába. Ezzel párhuzamosan megindult a megyeszékhelyek erőltetett kialakítása lakó-, ipari, és munkahelyteremtő központokká. A folyamat erősítésképpen a periférikus elhelyezkedésű falvakban megtiltották a magánházak építését (Horváth 2003).

A székely lakosság jelentős része a 19-20. század fordulóján az agráriumban tevékenykedett. A földművelés mellett domináns szerepet kapott az állattenyésztés és az erdőgazdálkodás is. A Székelyföld urbanizációja és iparosítása csak a 19. század utolsó évtizedeiben indult el a vasútépítésnek, és az egyre aktívabb kormányzati és civil jelenlétnek köszönhetően. A székely kisipar sorsát azonban a Romániával vívott vámháború egyre erősebben erodálta, ezt a tendenciát a szocializmus korának erőltetett gyáripara végezte be. A mezőgazdaságot az 50-es években megkezdett kollektivizálás strukturálta át. Az 1989-ben megindult rendszerváltás új korszakot, demokratikus szerkezeti átalakítást eredményezett, amely az önfenntartás és a túlélési stratégiák időszaka volt. A mezőgazdaság rendszerváltás utáni diffúz állapotára, amelynek hatékonysága a nemzetgazdaság szempontjából elenyésző lett, többek között Vince (1994) mutatott rá. A román politika a reprivatizáció mellett döntött, és a termőföldet eredeti tulajdonosainak (örökösöknek) jutatta vissza a 45/62-es állapotok szerint.⁵⁹ Az 1/2000. sz. jogszabály kedvező környezetet teremtett a közbirtokosság újjáalakulásának, amely a székelyek tradicionális tulajdonlási formája volt.

A romák

Erdélyben és a két román fejedelemségben a 14-15 század folyamán jelentek meg a cigányok, jelentős különbséget jelentett azonban, hogy míg a magyar területen királyi jobbágyságok voltak, az utóbbi két fejedelemségben rabszolgasorba kerültek. Magyarországon a cigányság lett az egyik etnikai autonómiával rendelkező csoport. Viorel (2001) a társadalmi státusukban lévő differenciának tudja be évszázadokig tartó, Erdélybe történő permanens beszivárgásukat. Kihasztnálták,

58 1918-ig a Székelyföldön négy vármegye jött létre: Udvarhely, Csík, Háromszék és Maros-Torda.

59 1991. évi 18. törvény, 1997. évi 169. törvény.

hogy horizontális mobilitásuk rabszolgá stáuszuk ellenére is megmaradhatott, míg vertikális mobilitásukról a 19. századi felszabadításukig nem beszélhetünk.⁶⁰ Pozsony (2009) az erdélyi fejedelmek és a bécsi udvar cigánysággal kapcsolatos intézkedéseiben kontinuitást lát abból a szempontból, hogy a 19. század közepéig nem engedték nagyobb cigány csoportok koncentráldását a települések körül. Az első világháború utáni idóktól számítva Európa legnagyobb roma populációjával Románia rendelkezik. A szocializmus idején a teljes foglalkoztatás eszméjével próbálták - sikertelenül - kiemelni a romákat periférikus helyzetükből. A társadalmi hierarchiában párttagságuk révén tudtak előre lépni és asszimiláldni. A rendszerváltás után az egyébként is heterogén roma lakosság polarizáldott, sőt Oláh (2002) a mikrotársadalmi szintű csoportjaik közötti éles törésvonalakra mutat rá. A többségi társadalomhoz való viszonyuk konfliktusos jellegét jól mutatják a cigányellenes pogromok.⁶¹

Nem hivatalos becslések szerint Romániában több mint 2 millió cigány él (Horváth 2003; Ladányi-Szelényi 2004; Barany 2003). A csökkenő gyermekvállalási kedv a roma populáción belül nem mutatkozik, átlagban családonként 4 gyermek a jellemző (Horváth 2003). Romániában a születésszámok visszaesésének átlaga a 92-es és a tíz esztendővel későbbi népszámlálás adatai alapján 19,1 %-os, de Kiss (2004) rámutat, hogy ez a tendencia csupán egyetlen jelentős számú népcsoportnál, a cigányságnál nem figyelhető meg, ahol 111,7%-os növekedés mutatható ki. A népszámlálások tapasztalata, hogy nagyon sok roma magyarnak vagy románnak vallja magát, vagy a népszámlálási biztosok járnak el önkényesen. Szilágyi (2004) hívja fel a figyelmet arra, hogy a nyelvi közösség nem minden esetben fedi le az etnikai közösséget, igaz, ez a kettő a magyarok és a románok esetében korrelál. Kovászna megyében, mint láthattuk, az 1992-es népszámlálás a romák lélekszámát 2641 főben állapította meg. Ezt az adatot Sepsiszéki (1998) torzítottnak találta, és 22 ezer főben jelölte meg a populáció nagyságát, melynek 71%-a magyar, 29%-a román ajkú. A pontos adatokhoz való hozzájutást nehezíti, hogy még az önkormányzatok adatsorai is megközelítő jellegűek, ez a tény arra is figyelmeztet minket, hogy a cigány-magyar viszony csak lokális szinten vizsgálható (Biró-Oláh 2002).

A romák felekezeti megoszlása az 1992-es népszámlálási adatok alapján Kovászna megyében is azt az általános tendenciát tükrözi, hogy a romák a domináns csoportok vallását követik. A felekezeti asszimilációnak megfelelően legtöbbször közülük római katolikusok (1235), reformátusok (551) és ortodoxok (440) voltak, de már ekkor érdekes tendenciát mutatott, hogy a következő, több száz fősnek mondható felekezet a pünkösdisták (280) volt (Horváth 2003). Ezek az adatok a kis egyház sikeres evangelizációs pozícióját mutatják, általában a

60 Sui generis esetnek számít a cigány származású Stefan Razvan moldvai fejedelem esete.

61 Bukarest, Hadrév, Dánpataka.

román ajkú, ortodox vallású romák között (Árapatak, Előpatak, Székelyszáldobos, Magyarhermány). A román hatalmat ezek a folyamatok Pozsony (1998) szerint nem hogy zavarták volna, hanem már a '89-es rendszerváltás előtt generálták, mivel a pünkösdisták gyülekezetei román nyelvűek, így felerősítették az akkulturációs folyamatokat. Gagy (2002) és Fosztó (1998) a neoprotestáns vallások etikai elvárásaiban (alkohol-, dohány- és kábítószer-fogyasztás, valamint a veszekedések és a tánc tilalma) egy új roma szokásrendszer kialakulásának meggyökerezését véli felfedezni.

A Ladányi-Szelényi (2004) szerzőpáros neopatrimonális rendszerű országnak tekinti Romániát, mert a munkaadó és a munkavállaló viszonyát a patrónus-kliens relációban értelmezhetjük. Tér szerkezeti aspektusból a falusi romák általában a települések peremén, marginalizált helyzetben élnek, de ahol többségbe kerültek, ott elfoglalták a centrum pozíciókat a faluban. A román ajkú romák Kovászna megyében nagy többségben nem a román többségű Bodza vidéken élnek, hanem a magyar lakta tájakon (pl.: Magyarhermány, Székelyszáldobos, Zágony). Hagyományos kézműves mesterségeik közül jelenleg is űzik a kosárfonást, a seprűkötést és a teknővájást.

Az interetnikus mikrovilág: Magyarhermány (Herculian)

Magyarhermány a Barót vize felső folyásánál fekszik 581 m tengerszint feletti magasságban; a Hargita-alján fekvő településként Bardóc fiúszékhez tartozott. Első okleveles említése János Zsigmond 1566-os adománylevelében található. Boér (2005) szerint azonban a település jóval korábbi alapítású, hisz német megnevezése (Hermansdorf) már 1401-ben felbukkant. Római katolikus lakossága 1550-ben református hitre tért. A települést Vofkori (1998) szerint döntő többségében szabad székelyek lakták, amely abból is kitűnik, hogy 1764-ben, amikor a református egyház lélekszáma 443 fő volt, 58 személyt eskettek fel határőrnek (Máthé 2004 15.), továbbá 1819-ben a 810 fős közösségből 365 férfi tartozott a katonai rendhez, és 48-an voltak jobbágyok (Máthé 2004 62.). A 20. század történelmi viharaiiban a falu a Román Királysághoz tartozott, majd a II. bécsi döntésnek köszönhetően rövid időre visszakerült a Magyar Királysághoz. Földrajzi adottságainak köszönhetően a település - több évi vészalás után - elkerülte az 50-es években indult, erőszakos kollektivizálást.

A település zsákfalú, és félreesik az Erdővidéket átszelő főúttól, de autóbussz közlekedése mind Barót, mind Sepsiszentgyörgy felé megoldott. A falu lakosságának etnikai, nyelvi és felekezeti adatait az 1-2. táblázat segítségével tekinthetjük át. A település lélekszáma az országos és megyei tendenciákkal ellentétesen nem csökkent jelentősen, amely a roma családok gyermekvállalási hajlandóságának köszönhető, a magyarság azonban népesedési problémákkal küzd. A faluban nem élnek románok, csak román nyelvű romák. A szájhagyomány a romák

letelepedését az 1880-as évekre teszi, amikor is Zsigmond Sándor bíró Vargyasról hozatott gyepmestert (Boér 2005). A nagybaconi községközpont többi településétől eltérően Magyarhermányban eredetileg román ajkú, ortodox beás cigányok éltek, akik Sepsiszéki (1998) szerint nagy többségben a 90-es években váltottak felekezetet. Kisebb részben magyar ajkú cigányok is laknak a Magyarhermányban, akik a református felekezethez tartoznak, de képét nem fizetnek.

1. Táblázat Magyarhermány - Herculian felekezeti adatai

Év	Összesen	Ortodox	Római katolikus	Református	Egyéb összesen*	Pünkösdistá
1850	867	18	1	848	-	-
1857	1013	22	56	926	9	-
1869	1198	56	56	1083	3	-
1880	1113	29	46	1036	2	-
1900	1183	56	22	1101	4	-
1910	1185	48	19	1106	12	-
1930	1159	66	33	1042	18	-
1941	1222	6	35	1169	12	-
1992	1047	14	19	800	5	209
2002	1169	[.]	29	777	[.]	358
2010	1173	3	31	776	11	352

Forrás: Varga E. Árpád <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>, 2011. március 19. – a szerzőpáros által szerkesztett változata.

Jelmagyarázat: Az egyéb összesen rovatban a*-jel azon felekezeteket jelöli, amelyek számarányuknál fogva nem bírtak jelentőséggel a kutatás szempontjából: zsinat-presbiteri, evangélikus-lutheránus, görög katolikus, izraelita, unitárius, neoprotesztáns kiségházak.

A bukaresti statisztikai hivatal által rendelkezésre bocsátott 2002. évi helységenkénti adatsorok az 5 főt meg nem haladó entitások számát adatvédelmi okokból nem tartalmazzák. E számok a községi összegzések és a települési részletezések egybevetésével többnyire kikövetkeztethetők, ahol ez nem volt lehetséges, hiányukat [.] jelzi.

A 2010-es adatsort a szerzőpáros a nagybaconi Polgármesteri Hivatal által közölt információk alapján tüntette fel a táblázatban.

2. Táblázat Magyarhermány etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai (fő)

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Cigány
1850n	867	18	847	-	2
1900a	1183	33	1149	1	-
1910a	1185	2	1183	-	-
1920a	1012	39	973	-	-
1930n	1159	8	1095	-	56
1941n	1222	-	1149	1	72
1966n	1214	12	1084	-	118
1977n	1071	103	910	-	58
1992n	1047	70	877	-	100
2002n	1169	5	756	1	407
2010n	1173	3	759	-	411

Forrás: Varga E. Árpád <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>, 2011. március 19. - a szerzőpáros által szerkesztett változata.

A csíkszeredai Pro-Print Kiadónál 1998-ban „Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között” címmel megjelent kötet vonatkozó részének javított és frissebb adatokkal bővített elektronikus változata. Utolsó módosítás: 2008. november 2.

Jelmagyarázat: . Nincs adat. (Az illető nemzetiséget az adott népszámlálás nem kérdezte, vagy rá vonatkozóan adatot nem közölt.)

Az évszámok után: a = anyanyelv, n = nemzetiség.

1850: A *-gal jelzett szám a magyarok rovatában a székely, a németek rovatában a szász nemzetiségűek számát jelöli.

1880a = Eredeti közlés. (Az egyéb rovatban + jel után az életkoruknál fogva beszélni nem tudók száma szerepel.)

1880b = Az eredeti közlés kiigazítva. (A beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva.)

1890-ben a cigány rovatban [] között szereplő szám az 1893. évi cigány-összeírás nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adata.

Az időközben önállósult településrészek 1910-ben kimutatott adatai tájékoztatásul () között szerepelnek, de a mai közigazgatási beosztás szerinti községi összegzésben nincsenek számításba véve.

1956-ban egyes frissen önállósult helységek adatait a népszámlálási kötet nem különítette el, csupán lábjegyzetként közölte annál a településnél, amelyhez az adatokat hozzászámította. E helységek 1956. évi lélekszáma szintén () közé került. Esetenként lélekszámuk nem annál a településnél szerepel, amelyből kiváltak; erre külön megjegyzés hívja fel a figyelmet. Ahol az szükséges volt, a mai közigazgatási beosztás szerinti községi összegzés többletüket vagy hiányukat számításba veszi.

A bukaresti statisztikai hivatal által rendelkezésre bocsátott 2002. évi helységenkénti adatsorok a 4, illetve 5 főt meg nem haladó entitások számát (anyanyelv: 0–4, nemzetiség: 1–5) adatvédelmi okokból nem tartalmazzák. E számok a községi összegzések és a települési részletezések egybevetésével többnyire

kikövetkeztethetők, ahol ez nem volt lehetséges, hiányukat [...] jelzi. A számítások során fennáll a tévesztés, elírás eshetősége, amit érdemes figyelembe venni e származtatott adatok használata során.

A 2010-es adatsort a szerzőpáros a nagybaconi Polgármesteri Hivatal által közölt információk alapján tüntette fel a táblázatban.

Térszerkezeti értelemben Magyarhermányban a romák a falu peremén élnek az un. Ponkon (cigánytelep), amelyet az Erzsébet-dombtól egy szárazárok, mint szimbolikus határ választ el. Máthé János (2008) írásaiból tudjuk, hogy a romák és a székelyek együttélését az asszimetrikus kliens-patrónus viszony jellemezte még a szocializmus időszakában is, annak ellenére, hogy a helyi politikai döntéshozó testületekben jelen voltak a romák is, mint 1963-ban Lingurar György.⁶²

A falu általános iskolája az autodidakta helytörténész, Máthé János nevét viseli. Az oktatási intézmény két tannyelvű, nyolc osztályos rendszerben működik. A magyar osztályokban többségében a székely családok fiai tanulnak, míg a román tagozaton a romák gyermekei. Már a 90-es években a 174 tanulóból 104 a román nyelvű tagozaton tanult, és ez az egyensúlytalanság a 21. század elején csak fokozódott (Sepsiszéki 1998). Az óvoda magyar csoportjába 34 magyar, míg román csoportjába 43 gyerek járt a Háromszék 2003. március 13-i száma szerint (Udvardy).

Magyarhermányt dombos határa alkalmatlanná teszi a nagyüzemi művelésre, a gazdák a kis parcelláknak köszönhetően állati igaerőt is alkalmaznak. A helyi birtokviszonyokat jól mutatja, hogy az 50-es években kuláklírára tett Máthé Jánosnak (2008) 4,69 hektár szántója és 13,10 hektár kaszálója volt. Éghajlati adottságait figyelembe véve a területen rentábilisan zabot, árpát, kukoricát és burgonyát lehet termesztetni. A gazdák azonban egyre több szántóföldet kénytelenek parlagon hagyni, mert a termést nem tudják a vadkártól megóvni. A falu külterületének nagy részét a szocializmus alatt vadrezervátumnak nyilvánították.

A fő jövedelemforrás a szarvasmarha-tenyésztés, és az erdőgazdálkodás. A kiegészítő tevékenységként üzött székely kézműipar termékei közül Balassa (1989) Magyarhermány vonatkozásában a szuszékot említi, de jelentős volt a fazekas, kőfaragó és kádár termékek előállítás is. Mindez azonban a múlté, helyettük a falu területén működő 9 gattert (fűrész) Boér (2005) az erdő jövőjére tekintettel ijesztőnek tartja. A romák számára az erdei gyümölcsök (vörös áfonya) begyűjtése és tradicionális mesterségük termékeinek eladása jelent megélhetést. A település borvizekben nagyon gazdag⁶³, ennek üzleti jellegű hasznosítására azonban még nem került sor.

62 „Nomen est omen”: a 19. században Mihail Kogalniceanu a fejedelmi rabszolgákat tipologizálva a lingurarii-k, (kanalások) csoportját is feltűntette (Viorel 2001), akik a rudari törzsbe tartoztak (Barany 2003); másik megnevezésük pedig kalányos volt (Albert 1998).

63 Alszezi, Szénakerti, Szikra, Ágostonhídi források. Hermány Dienes József szerint a falu neve is erre utal, amely az „érmány”-ból ered. (Volforki 1998)

Interetnikus kapcsolatok és az informális gazdaság

Egy településen, vagy kisebb térségben a lakosság különböző csoportjai közötti viszonyok jól jellemezhetők az együttműködések, egymásnak nyújtott szolgáltatások, gazdasági ügyletek kiterjedésével és természetesen jellegével. Ezek a cselekmények döntő részben az úgynevezett informális (nem illegális!) gazdaság keretében történnek és erősen lokális jellegűek. A szakirodalom elsősorban a gazdasági helyzet megromlásával hozza összefüggésbe az informális gazdasági cselekmények erősödését és többnyire a hátrányosabb térségeket, társadalmi csoportokat tekinti vizsgálat tárgyául (Lyson & Falk 1993; Jensen 1995; Nelson 1999; Tickamyer & Wood 1998; Czako et al 2010; Williams & Windebank 2000). Valójában az informális gazdaságnak éppúgy, mint a szolidaritást kifejező és a helyi társadalom kohézióját erősítő szívességi szolgáltatásoknak gazdag gyakorlata és mélyreható gyökerei vannak a falusi társadalmakban, legyenek bárhol a világban (Sík 1988; Brown – Kulcsar 2001). Ebben a kialakult rendben Erdélyben a cigányoknak is megvolt a helyük, funkcióik. A modernizáció folyamata azonban nehezebbé, sok esetben lehetetlenné tette a „régí rend” fenntartását, s a korábbi szabályok és szokások veszítettek regulációs erejükből.

Vizsgálatunkban a székely – cigány interetnikus viszonyrendszerből csak azokat az elemeket elemeztük, amelyek gazdasági ügyletekkel és a nem kifejezetten gazdasági jellegű szolgáltatásokkal kapcsolatosak. Sok esetben nehéz ezek elkülönítése, s az pedig még jobban bonyolítja a helyzetet, hogy erős szociális jelleggel is rendelkeznek, azaz nem csak szűk üzleti megfontolások játszanak szerepet. Minden közösség kiépíti a kölcsönös szolgáltatások rendszerét és a gazdasági kapcsolatokat, amelyek jellemzően a település határán belül maradnak, de előfordul e határok átlépése is. A székely – cigány interetnikus kapcsolatokat az alábbi táblázatban szereplő tevékenységekkel kapcsolatban elemeztük.

3. Táblázat Gazdasági és szívességi együttműködések és szolgáltatások gyakorisága Magyarhermányban (%)

Tevékenységek	Adott	Kapott
Kerti, udvari, mezei munkák	67	83
Saját termelésű termékek forgalma	60	70
Kézműves termékek forgalma	13	76
Személyes szolgáltatások	53	66
Gyűjtögetett termékek forgalma	15	66
Javítás, szerelés	35	70

Forrás: saját kutatás

Az adatok jelzik, hogy minden fenti tevékenységet érintő kapcsolat meglehetősen elterjedt Magyarhermányban, ami a helyi társadalom integráltságának szintjét is jelzi. A reciprocitás, azaz a kölcsönösség pedig nyilvánvalóan azt a funkciót is szolgálja, hogy erősítse a helyi társadalmi hálózatokat és a közösség kohézióját (Plickert et al 2007; Caliendo et al. 2011). Az egyes tevékenységek jobban, mások kevésbé alkalmasak a reciprocitás megvalósítására. A reciprocitás szintjét azonban nemcsak a tevékenység jellege, hanem a társadalmi szerkezetben és az adott közösség szerkezetében meglévő adottságok is befolyásolják.

4. Táblázat Az ellenszolgáltatás jellege és a reciprocitás Magyarhermányban (%)

Tevékenységek	Reciprocitás mértéke, ha az ellenszolgáltatás (%)		
	Pénz	Termék	Szívesség
Kerti, udvari, mezei munkák	22	54	65
Saját termelésű termékek forgalma	10	50	60
Kézműves termékek forgalma	5	6	12
Személyes szolgáltatások	9	8	55
Gyűjtögetett termékek forgalma	4	0	24
Javítás, szerelés	5	19	37

Forrás: saját kutatás

A reciprocitás szintje láthatóan elsősorban a szívességi személyes szolgáltatások és a bartell üzletek körében magas, s különösen kiemelkedik a munkacsere és a saját termék csere kategóriákban. Ezekben a kategóriákban az ellenszolgáltatások nem mindig ugyanazt a terméket, vagy ugyanazt a szívességet jelentik, sőt a termék és a szívesség kategóriák között átjárás is lehetséges. A reciprocitás értelmezése a szakirodalomban sem egységes (Falk & Fischbacher 2006). Kutatásunkban a reciprocitást nem kötöttük ugyanazon személyekhez, hiszen akkor megmérévítettük volna a vizsgálati módszert és ami még fontosabb, élet idegenné tettük volna. Mivel a kutatásunkban a háztartást tekintettük alapegységnek, a reciprocitást is erre a szintre emelve értelmeztük. A szakirodalomban, mint jeleztük ennél tágabb értelmezések is léteznek.

Miután áttekintettük a magyarhermányi informális gazdasági és szívességi szolgáltatások legfontosabb sajátosságait, vizsgáljuk meg, milyen helyet és hol foglalnak el a cigányok ebben a kapcsolatrendszerben. Az eredmények alapján eldönthetjük, hogy milyen mértékben részesei a cigányok ennek a rendszernek,

illetőleg mennyire terjed ki rájuk. Más szóval az informális gazdaságon belüli részvétel milyen mértékben interetnikus jellegű a közösségben.

5. táblázat Cigányok az informális gazdasági és szívességi rendszerben (%)

Tevékenységek	A cigányok aránya		A szívességi reciprocitás aránya
	Adott a cigányoknak	Kapott a cigányoktól	
Kerti, udvari, mezei munkák	9	19	65
Saját termék	16	8	60
Személyes szolgáltatások	8	7	55
Javítás, szerelés	6	2	37
Gyűjtögetés	4	67	24
Kézműves termék	1	30	12

Forrás: saját kutatás

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy megvan az érintkezés a székely és cigány kultúra között, de ez a felület igen vékony és elsősorban azon múlik, hogy a székelység mennyire fogadja el, veszi igénybe a cigányság hagyományos gazdasági tevékenységeit, szolgáltatásait. Ennek, mint korábban említettük megvan még a nyomai, de már nem annyira erősek és piacképesek, hogy érdemben pozitívan befolyásolják az interetnikus kapcsolatokat, inkább gyengítik azokat. A cigányság nem kerül be a magyar társadalom „belső” köreibé, amit jól jelez az, hogy az említett etnikai csoport nem részese a személyes szolgáltatásoknak, szívességi kapcsolatoknak. A cigánysággal a gazdasági kapcsolat még mindig a hagyományos tevékenységeket (kézművesség, gyűjtögetés, esetenként mezőgazdasági munkákban való részvétel) követi, a közösségi szolidaritás rájuk nem terjed ki. Nem vizsgáltuk, de feltehetően a cigányoknak is megvan a maguk belső szolidaritási rendszerük, amely a többségi kultúrához tartozó népességhez fűződő viszonyuk mentén változik.

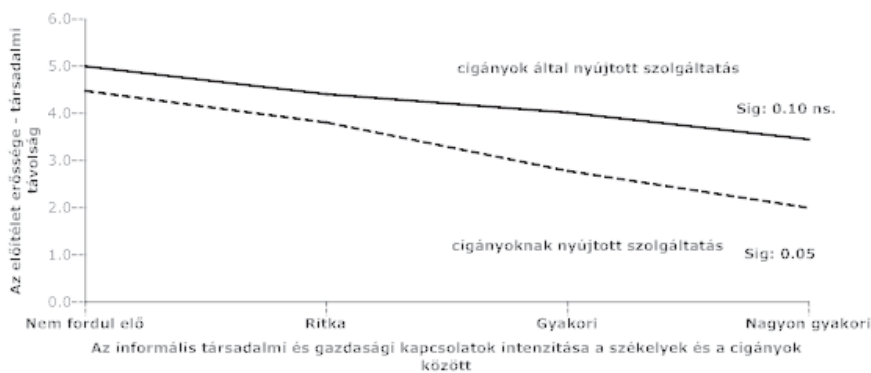
A távolság a székelyek és a cigányok között Magyarhermányban

Az interetnikus viszonyokat a székelyek és a cigányok vonatkozásában az informális gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszer jellemzésével próbáltuk megközelíteni. Láthattuk, hogy bár az informális gazdasági és társadalmi kapcsolatok igen intenzívek a falun belül, a cigányok általában véve kívül maradnak ezeken a viszonyokon, s a reciprocitás előnyeit sem élvezik. Kérdés azonban, hogy a két kultúrát fizikailag elválasztó szárazárok mellett, a székelyek tudatában található-e ilyen „tűzfal”, s ez összefüggésben van-e a gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszerrel.

Ezt a kérdést úgy próbáltuk megválaszolni, hogy összefüggést kerestünk a széke-lyek és a cigányok közötti kapcsolatrendszer jellege és a cigánysággal kapcsolatos előítéletek között. A hipotézisünk az, hogy az előítéletek erőteljesebbek, s a gaz- dasági – társadalmi érintkezés nem elég erős, hogy az előítéleteket megbontsa.

A cigányokkal kapcsolatos előítéleteket a Bogardus féle társadalmi távolság skálával mértük (Bogardus 1926; Karakayali 2009; Babbie 1995), amelyet alig vál- toztattuk meg, igazítva a helyi körülményekhez⁶⁴. A hét fokozatú társadalmi távol- ság skálán a széke-lyek átlaga 4,17 pont volt, ami meglehetősen magas elutasítást és egyben nagy társadalmi távolságot jelent. A legmagasabb elutasítottság jellemezte a magyarhermányiak 29,7%-át, a cigányok teljes elfogadottságát pedig 15%- eseté- ben tapasztaltuk. A szórás szintén elég magas volt (2,64 pont), ami pedig azt jelzi, hogy a magyarhermányiak ebben a kérdésben nincsenek egységes véleményen. A következő ábra azt mutatja meg, hogy a cigányokkal való kapcsolat és annak gyakorisága jelent-e valamilyen hatást a társadalmi távolság alakulására. Más szó- val az informális gazdaságban meglévő együttműködések hatással vannak-e az előítéletekre.

2. Ábra A cigányokkal kapcsolatos előítéletek és az informális gazdasági és társadalmi kapcsolatok Magyarhermányban

Forrás: saját kutatás

64 A társadalmi távolság skála elemeit a következőkkel kapcsolatos vélemények alkották: (1) Mít szólna hozzá, ha a lakosság többsége a faluban cigány lenne; (2) Mít szólna hozzá, ha az iskolában a gyerekek többsége cigány lenne; (3) Mít szólna hozzá, ha a szomszédjába cigányok költöznének; (4) Mít szólna hozzá, ha a gyereke, unokája mellé az iskolában cigánygyereket ültetnének; (5) Mít szólna hozzá, ha a gyereke, unokája cigányokkal barátkozna; (6) Mít szólna hozzá, ha a gyereke, unokája cigányokat hívna vendégségbe; (7) Mít szólna hozzá, ha a gyereke, unokája cigánnyal akar- na összeházasodni.

Adataink azt mutatják, hogy az informális munka és szolgáltatási kapcsolatok hatással vannak a cigánysággal kapcsolatos előítéletek alakulására. Azt nem tudjuk, hogy ezek a kapcsolatok csökkentik-e az előítéleteket, vagy azok körében intenzívebb a kapcsolat, akik eleve kevésbé előítéletesek. Mindenesetre az látható, hogy a társadalmi távolság a székelyek és a cigányok között azokban az esetekben mutat erőteljesebb csökkenést, ahol a kapcsolatok a székelyektől a cigányok felé irányulnak. A másik esetben, amikor a cigányok kínálják szolgáltatásaikat a székely lakosoknak, családoknak, az előítéleteség nem csökken lényegesen a kapcsolat intenzívvé válásával.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a 2010. évi magyarhermányi falukutató tábor egyik kutatásának eredményeiből közöltünk összefoglalót. A téma a székely – cigány együttélés vizsgálata, de nem véleményeken, attitűdökön keresztül, hanem az informális gazdaság és közösségi szolidaritás gyakorlatának feltárásával. A kutatás eredményei megmutatták, hogy a háztartások közötti munka, termék és szívességi szolgáltatások cserefolyamatai máig igen intenzívek a faluban, ami erősíti a helyi társadalom kohézióját. A cigányok azonban nem részesei ennek a rendszernek, nem élvezik ennek előnyeit. A két közösség közötti gazdasági kapcsolatok erősen beszűkültek, csak a hagyományos tevékenységek építette együttműködések fedezhetők fel nyomokban. Az informális gazdasági és társadalmi kapcsolatok terében együttlévő székelyek és cigányok hatással vannak az előítéletekre, de ezek a kapcsolatok nem csökkentik lényegesen a tradicionálisan meglévő társadalmi távolságot a két népcsoport között. Ennek a helyzetnek kedvezőtlen következményei erőteljesebbé válhatnak a cigányság létszámának növekedésével.

Irodalom

Albert Ernő

1998 A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. (81-92) In.: BARI Károly (szerk) *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*. Gödöllő, Petőfi Sándor Művelődési Központ

Babbie, EARL

1995 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó Budapest.

Balassa Iván

1989 *A határainkon túli magyar néprajz*. Budapest, Gondolat

Barany, Zoltan

2003 *A kelet – európai cigányság, Rendszerváltás, marginalitás, és nemzetiségi politika*. Budapest, Atheneum 2000 Kiadó

Bíró A. Zoltán – OLÁH Sándor

2002 Helykeresők Roma népesség a székelyföldi településeken (13-49) In.: BODÓ Julianna (szerk) Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó

Boér Imre

2005 Adatok Magyarhermány néprajzához és történetéhez. Barót, Gaál Mózes Közművelődési Egyesület

Bogardus, EMORY S.

1926 Social Distance in the City. Proceedings and Publications of the American Sociological Society. 20, 1926, 40-46.

Boyle, D

1999 Funny Money: In Search of Alternative Cash. Harper Collins, London.

Brown, David – Laszlo Kulcsar

2001 Household Economic Behavior in Post-Socialist Rural Hungary. Rural Sociology. Vol 66 (2). 157-180.

Cahn, E and Rowe, J.

1992 Time Dollars: the new currency that enables Americans to turn their hidden resource – time – into personal security and community renewal. Family Resource Coalition of America, Chicago.

Caliendo, M., et al. 2011 Trust, positive reciprocity, and negative reciprocity: Do these traits impact entrepreneurial dynamics?. Journal of Economic Psychology

Czakó Ágnes, Giczi Johanna, Sík Endre (szerk.)

2010 Piachely – KGST piac – Emberpiac. ELTE TáTK Budapest.

Falk Armin - Urs S Fichbacher

2006 A theory of reciprocity. Games and Economic Behavior 54 293–315

Fosztó László

1998 Cigány – magyar együttélés Székelyszáldoboson. (93-110) In.: BARI Károly (szerk) Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról. Gödöllő, Petőfi Sándor Művelődési Központ

Gagy József

2002 A kicsi cigány és társai (49-69) In.: BODÓ Julianna (szerk) Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó

Horváth Gyula (szerk.)

2003 Székelyföld. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó – MTA Regionális Kutatások Központja

Imreh István (szerk.)

1973 A rendtartó székely falu kronológiája (1944-64). Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

Karakayali, Nedim

2009. Social Distance and Affective Orientations Sociological Forum, vol. 23, n.3.

Kiss Tamás

2004 Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok 1992-2002. (9-28) In.: KISS Tamás Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó

Ladányi János – SZELÉNYI Iván: A kirekesztettség változó formái. Budapest, Napvilág Kiadó.

Máthé János

2004 A magyarhermányi református egyházközség története. Barót, Gaál Mózes Közművelődési Egyesület

Máthé János

2008 Magyarhermány kronológiája(1944-64). Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó

Oláh Sándor

2002 Pirosné (109-137) In.: BODÓ Julianna (szerk) Helykeresők?Roma lakosság a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó

Plickert, Gabriele - Rocheller - Barry Wellman

2007 It's not who you know, it's how you know them: Who exchanges what with whom Social Networks 29 405-429

Pozsony Ferenc

1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében. (111-118) In.: BARI Károly (szerk) Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról. Gödöllő, Petőfi Sándor Művelődési Központ

Pozsony Ferenc

2009 Erdély népei. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság

Sepsiszéki Nagy Balázs

1998 Székelyföld falvai a huszadik század végén, Háromszék, Kovászna megye. Napkiadó

Seyfang, Gill

2004 Time banks: rewarding community self-help in the inner city? Community Development Journal 39(1): 62-71

Sík Endre

1988 Reciprocal Exchange of Labor in Hungary. In: On Work: Historical Comparative and Theoretical Approaches. Ed. R. E. Pahl. New York Blackwell.

Szilágyi N. Sándor

2004 Az asszimiláció és hatásai a népesedési folyamatokra. (157-234) In.: KISS Tamás Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó

Udvardy Frigyes

A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990-2006. <http://udvardy.adatbank.ro/index.php?action=helymutato&helymutato=2224>, 2011. március 19.

Varga E. Árpád

Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I.Kovászna,Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-2002 között. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>, 2011. március 19.

Váradi Péter – Lőwei Lilla

2002 Erdély-Székelyföld-Erdővidék. Veszprém, PéterPál Kiadó

Veres Valér

2004 A romániai magyarság természetes népmozgalma európai kontextusban. (29-60) In.:
KISS Tamás Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Kolozsvár, Kriterion
Könyvkiadó

Vince Mária

1994 Agrárátalakulások a román mezőgazdaságban . Hitel – Erdélyi Szemle január - febr-
ruár. 66-78.

Vince Mária

1994 A mezőgazdasági tulajdonviszonyok változásainak csapdajellege Romániában. Hitel
– Erdélyi Szemle március-április. 66-73.

Vioreli Achim

2001 Cigányok a román történelemben. Budapest, Osiris Kiadó.

Vofkori László

1998 Székelyföld útikönyve II. Budapest, Cartographia

WilliamsS, C C – J. Winderbank

2000 Paid informal work in deprived neighborhoods. Cities, Vol. 17, No. 4, pp. 285–291.